

Peter Kurrild-Klitgaard

Politik, rationalitet og det Moralske Dilemma

Moralske værdier alene er sjældent nok til at sikre, at politiske aktører vil handle moralsk. De vil ofte være konfronterede med valgsituationer, der minder om en Hobbesk naturtilstand, dvs. med et „moralsk dilemma“ mellem hvad der er rationelt for dem at gøre som enkeltpersoner, og hvad de ville ønske, at andre gjorde i forhold til dem selv. Hvis moralsk adfærd skal være en dominerende strategi, vil det generelt forudsætte, at den enkelte aktør har en væsentlig indflydelse på konsekvenserne af interaktionen, og/eller at omkostningerne ved at handle moralsk er små. Moralsk adfærd kan ventes at ville være mindre fremtrædende blandt politiske aktører, desto mere beslutningsprocessen muliggør en asymmetrisk fordeling af gevinster og omkostninger.

Indledning

En klassisk anekdote er den om forfatteren George Bernard Shaw, der en aften i teateret ser en tiltrækkende yngre dame. Opstemt tilbyder Shaw hende £10.000 for en nats elskov, og efter et øjeblik betænkningstid accepterer hun tilbuddet. „Nej“, siger Shaw så, „ved nærmere eftertanke: Hvad siger De til at gøre det for £5 i stedet?“ Damen bliver oprørt, „Hvor vover De!“, siger hun og giver Shaw en lussing, „Hvilken slags kvinde tror De, at jeg er?“. Hertil svarer Shaw, „Well, vi har allerede fastslået *hvilken* slags kvinde, De er. Nu mangler vi blot at finde ligevægten mellem udbud og efterspørgsel.“

Hvis moralsk overbevisning alene var nok til at motivere personer til bestemte handlinger, var der mange problemer, som verden ville være foruden. For de fleste mennesker er det dog næppe et spørgsmål om, altid eller aldrig at opføre sig moralsk, men derimod – som i damens tilfælde – om, hvor ligevægten er, for hvornår og i hvilket omfang de vælger den ene eller anden adfærd. Det gælder formodentlig også politiske aktører: Skal man som politiker stemme for et populært forslag, som er i modstrid med ens overbevisning? Skal man som vælger overhovedet stemme, når nu man ved, at

det reelt er ligegyldigt, om man stemmer? Skal man som borger lade være med at tage imod en offentlig ydelse, som man egentlig godt kunne klare sig foruden?

I denne artikel vil det, man kan kalde det Moralske Dilemma blive skitseret, dvs. at mennesker kan være fanget i et dilemma mellem, hvad de burde gøre givet et moralsk princip, og hvad de rationelt burde gøre. Udgangspunktet for diskussionen er således, at mennesker er instrumentelt rationelle. Blandt andet derfor kan det Moralske Dilemma ikke uden videre løses ved forestillinger om „kollektiv rationalitet“, altruisme o.l. Til gengæld kan den moralske *handling* indgå som eet blandt flere elementer i den enkeltes nyttefunktion, selv hvis antagelsen om instrumentel rationalitet opretholdes. Fokus er som sådan ikke på god eller dårlig moral, men derimod på nogle af dilem-maets politologiske perspektiver.

Rationalitet og moralsk adfærd

En række problemer, som moralfilosofi beskæftiger sig med, drejer sig om præskriptive udsagn på det helt individuelle plan, dvs. om hvad den enkelte person bør eller ikke bør gøre i relation til sig selv. Tænker vi, for eksempel, på Robin-

Peter Kurrild-Klitgaard

Politik, rationalitet og det Moralske Dilemma

Moralske værdier alene er sjældent nok til at sikre, at politiske aktører vil handle moralsk. De vil ofte være konfronterede med valgsituationer, der minder om en Hobbesk naturtilstand, dvs. med et „moralsk dilemma“ mellem hvad der er rationelt for dem at gøre som enkeltpersoner, og hvad de ville ønske, at andre gjorde i forhold til dem selv. Hvis moralsk adfærd skal være en dominerende strategi, vil det generelt forudsætte, at den enkelte aktør har en væsentlig indflydelse på konsekvenserne af interaktionen, og/eller at omkostningerne ved at handle moralsk er små. Moralsk adfærd kan ventes at ville være mindre fremtrædende blandt politiske aktører, desto mere beslutningsprocessen muliggør en asymmetrisk fordeling af gevinster og omkostninger.

Indledning

En klassisk anekdote er den om forfatteren George Bernard Shaw, der en aften i teateret ser en tiltrækkende yngre dame. Opstemt tilbyder Shaw hende £10.000 for en nats elskov, og efter et øjeblik betænkningstid accepterer hun tilbuddet. „Nej“, siger Shaw så, „ved nærmere eftertanke: Hvad siger De til at gøre det for £5 i stedet?“ Damen bliver oprørt, „Hvor vover De!“, siger hun og giver Shaw en lussing, „Hvilken slags kvinde tror De, at jeg er?“. Hertil svarer Shaw, „Well, vi har allerede fastslået *hvilken* slags kvinde, De er. Nu mangler vi blot at finde ligevægten mellem udbud og efterspørgsel.“

Hvis moralsk overbevisning alene var nok til at motivere personer til bestemte handlinger, var der mange problemer, som verden ville være foruden. For de fleste mennesker er det dog næppe et spørgsmål om, altid eller aldrig at opføre sig moralsk, men derimod – som i damens tilfælde – om, hvor ligevægten er, for hvornår og i hvilket omfang de vælger den ene eller anden adfærd. Det gælder formodentlig også politiske aktører: Skal man som politiker stemme for et populært forslag, som er i modstrid med ens overbevisning? Skal man som vælger overhovedet stemme, når nu man ved, at

det reelt er ligegyldigt, om man stemmer? Skal man som borger lade være med at tage imod en offentlig ydelse, som man egentlig godt kunne klare sig foruden?

I denne artikel vil det, man kan kalde det Moralske Dilemma blive skitseret, dvs. at mennesker kan være fanget i et dilemma mellem, hvad de burde gøre givet et moralsk princip, og hvad de rationelt burde gøre. Udgangspunktet for diskussionen er således, at mennesker er instrumentelt rationelle. Blandt andet derfor kan det Moralske Dilemma ikke uden videre løses ved forestillinger om „kollektiv rationalitet“, altruisme o.l. Til gengæld kan den moralske *handling* indgå som eet blandt flere elementer i den enkeltes nyttefunktion, selv hvis antagelsen om instrumentel rationalitet opretholdes. Fokus er som sådan ikke på god eller dårlig moral, men derimod på nogle af dilemmaets politologiske perspektiver.

Rationalitet og moralsk adfærd

En række problemer, som moralfilosofi beskæftiger sig med, drejer sig om præskriptive udsagn på det helt individuelle plan, dvs. om hvad den enkelte person bør eller ikke bør gøre i relation til sig selv. Tænker vi, for eksempel, på Robin-

son Crusoe på den øde ø, før Fredag dukker op, vil der være nogle spørgsmål af præskriptiv karakter, som det kan være relevante for Robinson at reflektere over. Bør han bruge dagen produktivt eller sove længe og drive den af i solen? Eller gør han noget forkert, hvis han misunder dem, der ikke er på en øde ø? Etc. For mange moralfilosofiske doktriner er dette slet ikke irrelevante spørgsmål.

Men der er ikke meget samfund, end-sige stat, på en øde ø, og den type problemer, som er relevante for politisk filosofi og politologien i bredere forstand, er typisk spørgsmål, som berører, hvad mennesket bør og ikke bør i forhold til andre. Det gælder eksempelvis fundamentale spørgsmål om rettigheder, pligter og forpligtigelser, og sådanne er kun praktisk relevante i en social kontekst.

Moralsk adfærd og kollektive goder

Spørgsmål om, hvad man bør og ikke bør gøre i relation til andre mennesker, drejer sig i meget vidt omfang om, hvad økonomer betegner som handlinger, der medfører „eksternaliteter“, dvs. har direkte konsekvenser, positive eller negative, for andre mennesker end blot én selv.

Hvis en persons handling kan have positive konsekvenser for andre, vil disse have en interesse i at lade den pågældende bære hele byrden ved at foretage handlingen selv. Hvis en person omvendt kan overvælte omkostningerne af egne handlinger på andre, vil vedkommende have en interesse heri (Coase, 1960; Buchanan og Tullock, [1962] 1965). I sådanne situationer kan der være et potentielt skisma mellem, hvad der er at foretrække for de enkelte personer som individer henholdsvis som del af en gruppe. Dermed kan der opstå „kollektiv handlings-dilemmer“, og en række traditionelle samfundsproblemer kan konceptualiseres som

situationer med en sådan dilemma-karakter (Hardin, 1982; Kurrild-Klitgaard, 1997; 1998).

Betragtningen har stor relevans også for studiet af moralsk adfærd. For at vise dette kan vi antage, at en person har to valgmuligheder, M og M' , hvor det første er at handle „moralsk“ i en given situation, dvs. i overensstemmelse med et givent moralsk princip, og hvor det andet er at handle „umoralsk“, dvs. i modstrid med princippet. Lad os ligeledes forestille os, at den pågældende er konfronteret med en anden person, som står overfor samme valgmuligheder, M og M' . Det er mindre relevant, hvad det pågældende moralske princip er, men det kan eksempelvis være to personer, som hver især skal tage stilling til, hvorvidt de skal stjæle den andens ejendom eller respektere denne. I et sådant tilfælde er der ikke bare tale om strengt personlig og intern adfærd, men om én, der har eksterne konsekvenser i forhold til andre personer. Men der er tillige tale om en situation, hvor der kan være et skisma mellem, hvad der er foretrukket af de enkelte personer som sådan, og hvad konsekvensen vil være, hvis de begge handler derefter. Dette kan – som det så ofte gøres – illustreres som gjort i matricen i figur 1. Her har individ I, som gengivet i rækkerne, valget mellem at handle moralsk (M) eller handle umoralsk (M'). Individ II har de samme valgmuligheder, gengivet i kolonnerne. På den måde er der fire mulige udfald: Begge handler enten moralsk (M, M) eller umoralsk (M', M'), eller individ I handler moralsk og II umoralsk (M, M') eller omvendt (M', M).

Det er klart, at situationens udfald vil afhænge af, hvorledes de to individer vægter de enkelte muligheder relativt til hinanden, og at forskellige vurderinger vil kunne resultere i forskellige udfald. Vi

Figur 1.

Aktører		Individ II	
		Handlinger	M
Individ I	M	4	0
	M'	5	1

kan tage en klassisk situation, hvor to personer hver har en ko og skal tage stilling til, hvorvidt de hver især skal stjæle den andens ko eller lade være. Individ I vil her kunne ræsonnere, at han helst af alt ville have en situation, hvor han slipper afsted med at stjæle IIs ko, men hvor II ikke stjæler Is (M', M). Derimod vil I mindst gerne have en situation, hvor han selv respekterer IIs ejendom, men hvor II stjæler hans egen (M, M'). Til gengæld vil individ I foretrække en situation, hvor begge respekterer hinandens ejendom (M, M) fremfor een, hvor begge stjæler hinandens ejendom (M', M'). Skal vi gøre situationen yderligere realistisk kan vi for eksempel sige, at de hver især har en ko, der er 4 kr. værd, og at det at stjæle en ko fra den anden vil kræve en indsats svarende til 3 kr. Givet disse antagelser vil de mulige udfald give de to individer netto-gevinster svarende til hvad, der er givet som kardinale nytteverdier i matrixens celler (nederst for individ I og øverst for individ II).

Hvis præferencerne er således, så er der tale om en variant af det efterhånden notorisk kendte spil kaldet „Fangernes Dilemma“. I denne situation er det at foretrække, at begge handler moralsk fremfor, at begge handler umoralsk. Ikke desto mindre vil det at handle umoralsk – hvis antagelserne holdes uændrede – altid dominere det at handle moralsk, dvs. individ I vil være bedst tjent med at stjæle fra individ II, uanset hvad denne gør, og

omvendt. Men hvis begge ræsonnerer som så, så ender de i en situation, hvor de begge stjæler fra hinanden og således kollektivt producerer et resultat, som for begges vedkommende er ringere, end hvis ingen af dem havde stjålet fra hinanden.

En lang række sociale situationer kan konceptualiseres som variationer over samme tema. Det gælder ikke blot at stjæle, men også eksempelvis at lyve, bryde aftaler, snyde, forurene, overudnytte fællesgoder, stjæle, røve, myrde, eller en række af de øvrige spørgsmål som traditionelt associeres med moralsk tvivlsom adfærd. I sådanne situationer vil det at handle moralsk udgøre en positiv eksternalitet, som andre vil kunne nyde, uanset hvad de selv gør, og dermed bliver ærlighed, respekt for andre menneskers rettigheder til liv, frihed, helbred, og ejendom, etc., reelt til kollektive goder. Problemet er så, at hvis den enkelte aktør er rationel og er konfronteret med produktionen af et kollektivt gode i en gruppe, hvor hans egen adfærds effekt vil være ligegyldig i forhold til det aggregerede resultat, vil han ræsonnere som så:

Dictum 1: Enten vil det kollektive gode bliver produceret, eller også vil det ikke, og det vil derfor være til rådighed for mig, uanset om jeg bidrager til dets frembringelse eller ej. Hvis det kollektive gode bliver produceret, vil mit bidrag være unødvendigt og en omkostning for mig; hvis det kollektive gode ikke bliver produceret, vil mit bidrag være unødvendigt og en omkost-

ning for mig. Så det rationelle for mig at gøre, hvis jeg ønsker at maksimere min egen nytte, er ikke at bidrage.

Hvis den tilstand, som man ønsker, vil blive tilvejebragt uafhængigt af, om man selv deltager, så er det irrationelt at bære nogle omkostninger overhovedet. Her er det rationelle at være free-rider, dvs. én der „kører gratis“ på andres bidrag. Kort sagt: Det at være moralsk kan udgøre en omkostning, som man lader andre bære.

Moralens pris

Næsten uanset hvorledes vi definerer, hvad der er henholdsvis moralsk og umoralsk, så er det meget få eller ingen personer, der altid og ubetinget kun handler moralsk, og formodentlig lige så få, som altid og ubetinget handler umoralsk. Snarere vil der for de fleste personer på et eller andet punkt være et trade-off.

Groft sagt kan man se et menneskes valg af handling som baseret på en vurdering af mulige konsekvenser af en handling, ens vurdering af værdien af disse samt sandsynligheden for at konsekvenserne af de forskellige handlinger indtræffer. Givet et sæt af præferencer og konfronteret med en valgsituation, vil mennesket vælge den handling, der har den største samlede forventede nytte. Det betyder så, at det handlende menneske, blandt andet, må vurdere dels, hvad selve prisen for at handle moralsk er, og dels hvad andre kan forventes at gøre.

Man kan tage et eksempel, hvor en person skal tage stilling til, om han skal forsøge at redde en anden fra at dø. Hvis der kun skal én person til at redde den døende, og hvis vores person vitterligt er i stand til at redde den døende, og hvis det tillige er ufarligt at gøre det, så vil ganske mange givetvis mene, at vedkommende også har en moralsk pligt til at

redde den døende. Men hvad nu hvis der skal ti personer til at redde den døende, men der kun er vores ene person til stede? Eller hvad hvis det er så godt som sikkert, at den undsættende vil dø i forsøget? I sådanne situationer er det ikke uden videre åbenlyst, at man alligevel har en moralsk pligt til egenhændigt at forsøge at redde den døende. Og det er i hvert fald ganske plausibelt, at folks *adfærd* vil være forskellig, afhængigt af om de regner med selv at dø i forsøget, og om det overhovedet er muligt at gøre en forskel. Lad os for at se nærmere på dette ved at forestille os, at der ikke blot er tale om et to-personers spil, men om et n -personers spil, spillet mellem på den ene side et enkelt individ og på den anden side alle andre. Lad os tillige antage, at den enkelte ikke blot har valget mellem enten at handle moralsk eller umoralsk, men derimod at der skal et vist antal moralsk handlende personer til for, at en given tilstand bliver realiseret (eller opretholdt), og at en person således også må tage højde for, hvorledes andre kan formodes at ville handle. Vi kan forestille os, at alle andre i gruppen af „andre“ handler moralsk (M^A), og at det er nok til at opretholde den moralske orden. Alternativt kan vi forestille os, at alle andre handler umoralsk (M^U). Endelig kan vi forestille os en situation, hvor n personer (med $N > n > 0$) handler moralsk (M^n). I en sådan situation er der seks udfald, som illustreret i matricen i figur 2, hvor tallene angiver en række hypotetiske gevinster i kardinale nytteværdier for den enkelte aktør.

Hvordan skal den enkelte aktør, I , vurdere, hvad han skal gøre? Svaret er, at med mindre han er en ren moralsk zelot, der altid og ubetinget vil gøre det moralsk rigtige (eller det stik modsatte), så vil hans adfærd ikke blot afhænge af gevinster og omkostninger, men også i et

Figur 2.

Aktører	Handlinger	Andre		
		M^N	M^O	M^P
Individ I	M	4	2	0
	M'	5	3	1

eller andet omfang være afhængig af hans forventninger til *andres* adfærd.

Hvis *I* vælger at handle moralsk, mens alle andre ikke gør det (M, M^O), så vil situationen være ganske lidet attraktiv for ham; i tilfældet med at redde den døende, vil det formodentlig koste ham livet. Et alternativ hertil er så, at han også selv vælger at handle umoralsk (M', M^N); det er ikke ideelt, men dog at foretrække fremfor det første. Bevæger vi os til den anden ende af spektret, kan vi forestille os en situation, hvor alle andre handler moralsk, og *I* også gør det (M, M^N). Det vil være en ganske positiv situation og noget nær det ideelle for *I* (samt naturligvis for den døende, der bliver reddet). Men med mindre at *I* tillægger selve det at handle moralsk en selvstændig værdi, uafhængigt af dens konsekvenser, vil der være en privat gevinst ved i en sådan situation at handle umoralsk (M', M^N).

Så langt følger situationens logik det traditionelle Fangernes Dilemma og lignende situationer. Men hvad hvis man forventer, at kun en del af alle andre vil handle moralsk, mens den resterende del vil handle umoralsk? Det kommer – blandt andet – an på, hvorvidt man forventer, at ens adfærd i en eller anden forstand vil kunne være udslagsgivende for udfaldet af den kollektive adfærd. Er det tilfældet, kan det være at foretrække for den enkelte person, at vedkommende selv handler moralsk (M, M^O); er det derimod ikke tilfældet, kan det fortsat betale sig at handle umoralsk (M', M^N).

For at se dette, kan vi kalkulere den forventede gevinst ved alternative handlinger ved at estimere sandsynligheden for de forskellige, mulige udfald, i dette tilfælde „andres“ adfærd. Lad os antage, at der er 45 pct. sandsynlighed for, at alle handler moralsk, 45 pct. sandsynlighed for at alle handler umoralsk, og blot 10 pct. sandsynlighed for at lige præcis *n* vil handle moralsk. Hvis vi samtidigt antager, at gevinsterne ved forskellige valg er som gengivet i matricen, kan vi kalkulere de forventede værdier: Den forventede værdi af at handle moralsk er $(0,45 \times 4) + (0,1 \times 2) + (0,45 \times 0) = 2$, mens den forventede værdi af at handle umoralsk er $(0,45 \times 5) + (0,1 \times 3) + (0,45 \times 1) = 3$. I dette tilfælde vil den forventede værdi af at handle umoralsk klart overstige den forventede værdi af at handle moralsk.

Men hvad nu hvis den enkeltes adfærd påvirker sandsynligheden for, at resultatet af interaktionen bliver en anden? I så fald må det enkelte individ tage højde for sin egen relative effektivitet i forhold til det kollektive gode, dvs. han må vurdere forskellen mellem hans forventede nytte, hvis han påvirker processen, og hvis han ikke gør. Det kan eksempelvis være, at hans adfærd gør forskellen mellem, hvorvidt den sociale orden bliver kaotisk eller ej, at der bliver igangsat en „bandwagon-effekt“, fordi han foregår med et godt eksempel, eller ej, etc. Lad os antage, at sandsynlighederne ændrer sig, hvis han handler moralsk, således at der så er 90 pct. sandsynlighed for, at nok handler

moralsk, en pct. sandsynlighed for, at de alle handler umoralsk og ni pct. for at n handler moralsk. Den forventede nytte er da $(0,9 \times 4) + (0,09 \times 2) + (0,01 \times 0) = 5,4$.¹ Konsekvensen er, at den forventede nytte af at handle moralsk nu overstiger den forventede nytte af at handle umoralsk.

Så længe sandsynligheden for, at lige præcis det enkelte individs adfærd vil være udslagsgivende, er lille, og at der ingen omkostninger er forbundet med at handle umoralsk, så længe vil det være rationelt at handle umoralsk snarere end moralsk.

Det moralske dilemma

Vi kan nu formulere, hvad man passende kunne kalde det Moralske Dilemma, nemlig at interaktionen mellem to eller flere aktører kan have en karakter, der minder om et kollektiv handlings-dilemma: Et skisma imellem, hvad personen individuelt vælger, og hvad han kollektivt er med til at frembringe. I det Moralske Dilemma har en person gode grunde til at vælge en adfærd, som han – alt andet lige – ikke selv ville udsættes for, hvis han var objektet for den.

Dermed kommer personer, som befinder sig i det Moralske Dilemma i direkte konflikt med nogle af de mest udbredte forestillinger om, hvorledes man skal opføre sig overfor andre mennesker. Det gælder for eksempel det velkendte etiske princip „Den Gyldne Regel“, hvor den mest kendte version er i Kristendommens formulering i Bibelen: At „alt hvad I vil, at menneskene skal gøre mod jer, det samme skal I gøre mod dem ...“ (Matt. 7, 12). En lignende tanke finder man hos Adam Smiths (1723-90) forestilling i *The Theory of Moral Sentiments* (1759) om „the impartial spectator“, en „upartisk betragter“. Smith mente ikke blot, at moralen udspringer af menneskets evne til at

sætte sig i andres sted og føle sympati, men at vi bør vurdere handlinger ud fra, hvorledes en upartisk betragter ville vurdere de følelser, som handlingerne udspringer fra. Princippet findes naturligvis også hos Immanuel Kant (1724-1804), eksempelvis i den version af det „Kategoriske Imperativ“, der siger, at man altid skal behandle andre mennesker ikke blot som midler men også som mål, eller i den version at man kun bør handle således, at den maksime, som handlingen er udtryk for, samtidig kan ønskes at skulle være en almen lov.

Alle disse principper er umiddelbart tiltalende, men de er samtidig i potentiel modstrid med, hvad der vil være adfærd, hvis mennesker befinder sig i en situation, hvor de er konfronteret med det Moralske Dilemma. For at ændre på dette resultat må der forandringer til i interaktionens struktur: Enten må der ændres på, hvilke gevinster og omkostninger, der er knyttet til de forskellige handlinger, eller også må der ændres i forventningerne.

Komparativ moralsk adfærd

Spørgsmålet om den mulige konflikt mellem rationalitet og moral har umiddelbar og direkte relevans for en lang række af de spørgsmål, som politisk filosofi beskæftiger sig med, eksempelvis om man bør respektere andres ejendom, overholde lovgivningen, stemme ved valg, etc. Men det er tilsvarende klart, at det Moralske Dilemma har relevans for en række af de mere „positive“ politologiske spørgsmål.

Det gælder klassiske spørgsmål som, hvorfor folk stemmer på det parti eller den kandidat, som de nu engang gør, hvorfor de overhovedet stemmer, hvorfor de bidrager til at støtte interesseorganisationer, hvorfor de respekterer andre menneskers personlighed, helbred, ejendom,

hvorfor de respekterer lovgivningen, etc. Alle disse situationer er eksempler på kollektiv handling, og hvis mennesker i disse situationer er konfronteret med forhold, som minder om det i Fangernes Dilemma eller lignende kollektiv handlings-dilemmaer, er der god grund til at tro, at de vil vælge den umoralske snarere end den moralske vej, hvilket de jo oplagt ikke altid gør. Men hvor og hvornår vil vi vente, at moralsk adfærd er fremherskende?

Institutioner

Hvorvidt mennesker opfører sig moralsk eller umoralsk afhænger ikke kun af deres holdninger, men også af de institutioner indenfor hvilke de handler. Det klassiske eksempel er – naturligvis – naturtilstanden, „the state of nature“, især i dens Hobbeske variant (Hobbes, [1651] 1991). Hvis personer befinder sig i en sådan situation, uden retshåndhævende institutioner, er der god grund til at tro, at det typiske menneske vil opføre sig, som om det befandt sig i en Fangernes Dilemma-lignende situation i forhold til alle andre (Kavka, 1986). Her vil, forudsiges det, konsekvensen være, at alle vil handle umoralsk, således at man ender i en alles krig mod alle, hvor menneskets liv er „solitary, poore, nasty, brutish and short“ (Hobbes, [1651] 1991: 89).

Men selv under så dystre forudsætninger vil typer af kooperativ adfærd ikke desto mindre kunne finde sted mellem aktørerne. Eksempelvis hvis interaktionen finder sted over tid, og tidshorizonten er ukendt, hvis deltagerne benytter sig af strategier om at gøre deres egen adfærd betinget af andres, eller hvis transaktionsomkostningerne er små, og de har muligheden for at forhandle, etc. I sådanne situationer vil der kunne udvikles normer og uformelle institutioner, som vil gøre samarbejde rationelt, selv uden en centra-

liseret tvangsorganisation. Dette er ikke bare optimistiske påstande, men vist i en lang række studier, teoretisk (Taylor, 1987; Heckathorn, 1988), historisk (Benson, 1990; Milgrom, North og Weingast, 1990), ved case studier (Coase, 1974; Elickson, 1991), eksperimenter (Marwell og Ames, 1979; 1980; 1981) og simulationer (Axelrod, 1981; 1984; Lomborg, 1996).

Disse studier har imidlertid også vist, at stabiliteten i kooperativ adfærd er afhængig af det nærmere institutionelle setup. Især er samarbejde – inklusiv moralsk adfærd – mest sandsynlig i situationer, hvor (1) sandsynligheden for at gøre en forskel er relativt stor, og hvor (2) omkostningerne ved at handle moralsk er små (eller ikke-eksisterende).

Det leder umiddelbart til det væsentlige spørgsmål om *gruppetørrelse* (Olson, [1965] 1971). Vi vil forvente, at personer er mindre opportunistiske i deres omgang med andre, når adfærden finder sted indenfor små grupper. Her vil der, for det første, være en stor og tydelig sammenhæng mellem den enkeltes valg af handling og konsekvenserne for andre i gruppen. I små grupper er det, for det andet, også lettere at monitorere folks adfærd. Ligeledes vil det være lettere for de andre medlemmer af gruppen at anvende, hvad Olson kaldte selektive incitamenter overfor personer, som opfører sig umoralsk.

Spørgsmålet om *omkostningerne* ved at handle moralsk er ligeledes relevant på flere planer. Vi ved fra Coase Teoremet, at hvis ejendomsrettigheder er klart definerede og håndhævede, og hvis transaktionsomkostningerne er små eller nul, vil aktører, der oplever eksternaliteter, internalisere disse ved at forhandle sig frem til enighed om en ressource-allokering, der er Pareto-optimal (Coase, 1960).

Transaktionsomkostninger vil naturligvis altid eksistere i virkeligheden, men Teoremet indikerer, at moralsk adfærd er mere sandsynlig, når der eksisterer præcist definerede og håndhævede ejendomsretigheder, som vil give interaktionen en markedslignende karakter.

Civilsamfund og politisk samfund

Disse punkter peger i retning af, at vi uden at forudsætte overdrevent velopdragne mennesker alligevel kan være relativt optimistiske, når det gælder moralsk adfærd i det civile samfund, her forstået i den klassiske forstand, dvs. som marked, familie og frivillige organisationer og som modstykket til det politiske samfund, dvs. staten (Locke, [1690] 1988). Inden for civilsamfundets institutioner vil der i reglen være en ret synlig og direkte sammenhæng mellem, hvad en person investerer i processen, og hvad vedkommende profiterer fra den. Dermed vil det være let at overskue, hvem der er ydere, og hvem der er free-ridere og at udøve sanktioner overfor umoralsk adfærd. Tillige vil det typisk være lettere at gennemskue de umiddelbare konsekvenser af henholdsvis moralsk og umoralsk adfærd. Der er dog også i civilsamfundet organisationsformer, eksempelvis fagforeninger, der minder om dem, der er dominerende i det politiske samfund.

I det politiske samfund – den offentlige sektor – vil der i reglen ikke være samme omstændigheder og dermed ikke den samme tilskyndelse til moralsk handling. Hvis interaktionen foregår i små grupper, hvor interaktionen foregår over ubestemt tid, kan moralsk adfærd dog være ganske dominerende. Der er for eksempel ganske god grund til at tro, at politikere og bureaukrater i almindelighed vil opføre sig relativt moralsk overfor deres kolleger (om end ikke nødven-

digvis overfor deres nærmeste konkurrenter). Politikere og bureaukrater vil relativt let kunne overskue situationen, hvem der opfører sig i modstrid med de gældende normer, etc., og hvis én falder udenfor og vedvarende opfører sig umoralsk overfor sine kolleger, vil det formodentlig få konsekvenser for vedkommende. Noget tilsvarende kan man forestille sig i store organisationers – for eksempel partier – sub-enheder.

Anderledes er det, hvis interaktionen i det politiske samfund er imellem enkeltpersoner og den store mængde, som udgør borgerne i staten. Hvis interaktionen i det politiske samfund foregår på en måde, hvor den enkeltes handlinger kun har konsekvenser for den brede, anonyme gruppe af borgere, vælgere, skattebetalere, etc., er der grund til at tro, at adfærden vil være mindre moralsk. Pointen er, at politiseringen af samfundet skaber eksternaliteter: Hvis der er ringe eller ingen sammenhæng mellem, hvor meget der forbruges af en ydelse, og hvor meget der skal betales for forbruget, så er der tale om en asymmetri imellem fordele og omkostninger, og dermed bliver de kollektivt-gode dynamikker, der er diskutert ovenfor relevante. Det gælder ved regulering (Christensen, 1991), men er naturligvis særligt tilfældet med offentlige udgifter (Kristensen, 1987; Petersen, 1988). Jo større asymmetrien er, desto større vil incitamentet – alt andet lige – være for at de involverede engagerer sig i politisk gevinstsøgning („rent-seeking“), dvs. investerer tid og kræfter i at anvende regulering og omfordeling som kollektive goder med henblik på at få fordele i form af overførsler, privilegier o.l. (Tollison, 1982). Politisering af et område kan dermed også føre til adfærd, der minder om den i det Moralske Dilemma: Hvis mange andre udøver politisk gevinstsøgning, vil

det være rationelt for den enkelte selv at gøre ligeså. Hermed vil omfordeling på et område kunne lede til krav om omfordeling på andre områder.

Velfærdsstatens dynamik

Disse betragtninger har måske særlig relevans, når det drejer sig om moralsk adfærd i forhold til velfærdsstatens ydelser, hvor der er god grund til at tro, at det Moralske Dilemma vil være udbredt. I den danske velfærdsstat har man ved at kombinere universelle ydelser med finansiering via generel beskatning i vidt omfang fjernet sammenhængen mellem ydelse og nydelse (Petersen, 1996: 84). Dermed har man også forandret incitamentsstrukturen for, hvorledes personer vil interagere, når de mødes i et potentielt kollektivt handlings-dilemma.

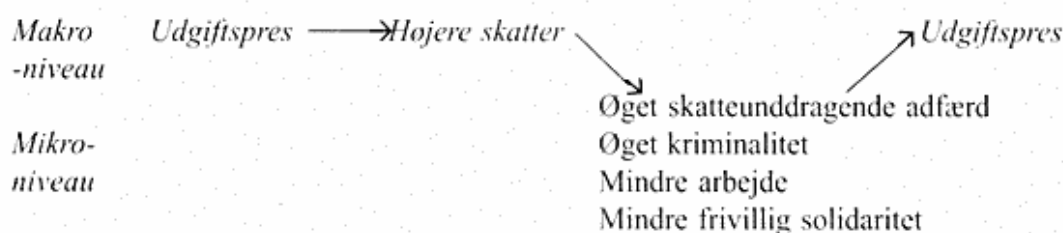
En person, der overvejer, hvorvidt vedkommende skal benytte sig af muligheden for en overførselsindkomst uden måske at have et reelt behov for den, vil kunne ræsonnere, at han bliver væsentligt bedre stillet, mens det er af minimal betydning for samfundet som helhed. Det samme gælder den person, der overvejer decideret at snyde, for eksempel skattesnyd, lyve sig til yderligere støtte, etc., eller lovbrud mere generelt. Problemet er her, som i den Hobbeske naturtilstand, at hvis mange ræsonnerer således, vil det aggregerede resultat være ét, som har negative og vidtrækkende konsekvenser.

Lidt forsimplet kan man via en teoretisk analyse vise, hvorledes en ekspansion i de offentlige udgifter kan føre til forandring i de relative priser på forskellige former for adfærd. Hvis de offentlige udgifter øges, vil det andet lige medføre et øget skattetryk, og jo højere skattetrykket er, desto større bliver den marginale værdi af at unddrage sig beskatning, dvs. snyde i skat, arbejde sort, unddrage sig regulering, etc. Ligeledes øges den marginale værdi af andre former for illegitim velstandstilegnelse, såsom at bedrage, stjæle, røve mv.

Hvis denne adfærd griber om sig, kan det føre til et fiskalt pres. Alt andet lige vil skatteunddragende adfærd naturligvis have denne konsekvens (i det omfang den er succesrig), ligesom mindre arbejde vil betyde færre skatteindtægter, hvilket igen vil påvirke det almene skattetryk. Tillige vil øget kriminel adfærd i form af tyveri o.l., kunne lede til højere udgiftspres på specifikke områder (politi, retsvæsen, o.l.). Denne proces kan – noget forsimplet – illustreres i et såkaldt mikro-makro skema, jf. figur 3 (jf. Coleman, 1990).

En række af de dynamikker og problemer, som disse teoretiske betragtninger peger på, kan illustreres via en genfortolkning af resultaterne i Rockwool Fondens Forskningsenheds og Jørgen Goul Andersens undersøgelser af danskernes syn på moralsk adfærd og på lovgivningen (Andersen, 1998a; 1998b).

Figur 3.

Indledningsvis er det værd at bemærke, at danskernes adfærd på en række punkter er blevet mindre moralsk i netop de år, hvor væksten i velfærdsstaten har fundet sted. Det samlede antal af anmeldte straffelovsovertrædelser er i perioden 1960-96 steget med 319 pct., fra 126.400 til knap 528.500, mod kun 76 pct. i perioden 1930-60. Heraf udgør vold og manddrab en del tilfælde, men størstedelen udgøres af forskellige former for berigelseskriminalitet. Antallet af anmeldte indbrud er således steget over 530 pct. fra 1960 til 1996, antallet af anmeldte røverier er steget godt 765 pct., og antallet af brugstyverier o.l. er steget med knap 400 pct. Tilsvarende viser undersøgelser, at omfanget af sort arbejde er steget. I 1997 svarede knap 30 pct. af de 20-69 årige at have udført sort arbejde indenfor det seneste år, og omfanget af det sorte arbejde i Danmark anslås til ca. 2,4-2,7 pct. af BNP (Andersen, 1998a: 24-30).

Det kan naturligvis ikke heraf udledes, at det alene er velfærdsstatens vækst, som er årsag til den mindskede moralske adfærd. Det er dog bemærkelsesværdigt, at udviklingen falder sammen med væksten i velfærdsstaten, at den begynder forud for den økonomiske krise i 1970'erne og 1980'erne (Andersen, 1998a: 25 og 29).

Der er flere steder i undersøgelsen klare tegn på, at i hvert fald store dele af borgerne opfører sig som om, at de befinder sig i et Moralsk Dilemma. Ganske vist er danskerne i deres erklærede syn *generelt* misbilligende overfor misbrug af socialforanstaltninger; hele 83 pct. var totalt misbilligende i 1997 (Andersen, 1998a: 81-83). Men når det kommer til enkelte, *specifikke* områder af misbrug, udnyttelse og overudnyttelse af offentlige systemer, er danskerne langt mindre misbilligende; og det er de paradoksalt nok på *alle* områder (Andersen, 1998a: 83). I relation

til kollektive goder er det interessant, at andelen af totalt misbilligende i flere tilfælde er mindre, når det gælder overudnyttelse af en ordning snarere end decideret snyderi, eksempelvis med den relativt personlige ordning som dagpenge (Andersen, 1998a: tabel 3.1). Ligeledes er der i forhold til deciderede lovbrud relativt lille misbilligelse overfor adfærd, som bevæger sig på grænsen af misbrug eller vedrører udnyttelse af sociale ordninger, som man ikke har brug for (Andersen, 1998a: tabel 3.1).

En anden del af undersøgelsen, foretaget af Hans Jørgen Nielsen, har da også afdækket, at der er mere kalkule end moral i, hvorledes danskerne opfører sig i forhold til lovgivningen. Her indgår som en typisk begrundelse, at handlingerne foretages, fordi det forventes, at alle andre gør det (Andersen, 1998b: 56f). Ligeledes opfattes det som acceptabelt at snyde mv., hvis adfærden isoleret set ikke har den store effekt, eller hvis den ikke går direkte ud over identificerbare personer (Andersen, 1998b: 57ff). Over 2/3 af de adspurgte mener, at alt for mange får sociale ydelser, som de ikke behøver (Andersen, 1998b: 95), og det er tillige delvist bekræftet, at der er en sammenhæng mellem at opleve, at der foregår misbrug og at ræsonnere, at man selv bør udnytte systemet (Andersen, 1998b: 95).

Det kan være svært at teste empirisk, om en udvidelse af velfærdsstaten leder til solidaritetstab i civilsamfundet (Andersen, 1998a: 71), men der er indikationer på, at frivillig godgørelse typisk er markant større i lande med et lavere skatetryk. For eksempel udgjorde frivillige bidrag til velgørende organisationer i Danmark i 1995 kun ca. 150 kr. pr. dansker, hvilket er ca. fem pct. af de \$ 475 gennemsnits-amerikaneren i 1982 gav til lignende formål (Jensen, 1995: 54-56).

Kollektiv rationalitet?

Hvis det, som her er blevet kaldt det Moralske Dilemma, forekommer i den virkelige verden, er det oplagt at spørge, om det nødvendigvis forholder sig således, eller om aktørerne på nogen måde kan undslippe situationen. Som allerede antydnet, er det Moralske Dilemma ikke nødvendigvis betegnende for enhver form for menneskelig interaktion, og det er faktisk muligt for mennesker at undslippe det, hvis situationen ikke svarer nøje til antagelserne. Men hvis antagelserne om rationalitet bibeholdes, kan mennesker så undgå problemet ved at ræsonnere på en anden måde? I de senere år har flere peget på muligheden for, at situationer som det Moralske Dilemma kan løses via en slags kollektiv rationalitet.²

Kollektive goder og rationalitet

Der findes forskellige argumenter om kollektiv rationalitet som løsning på kollektiv gode problemer. Hvad der kendetegner disse er, at mens de er ikklædt rationalitets-betragtninger, sigter de ikke på individets forventede egen nytte. De adskiller sig dermed fra ræsonnementer, som tillægger selve handlingen en selvstændig, positiv værdi, uafhængigt af dens konsekvenser, såsom i form af tilfredsstillelse fra ikke-materielle „goder“, eksempelvis ved at handle ud fra bestemte principper. Men man må heller ikke forveksle argumenterne udi kollektiv rationalitet med ræsonnementer, som forklarer adfærden med henvisning til, at nogle personer har en så stor vægt i processen, at de er i stand til alene at afgøre udfaldet, og at deres forventede nytte ved at handle moralsk derfor er stor (jf. Kurrild-Klitgaard, 1997: 137-143, 149-165).

Men måske vigtigst må kollektiv rationalitet adskilles fra argumenter, der forsøger at forklare adfærd ud fra selve det kol-

lektive godes værdi. Det er ellers for mange en umiddelbar reaktion, at analyser som den af det Moralske Dilemma undervurderer den værdi, mennesker tillægger det kollektive gode. En retsorden, generel respekt for hinanden, etc., er trods alt så vigtige forhold, at det umiddelbart virker rimeligt at antage, at mennesker vil ofre noget for dem. Rationalet er, at værdien af det kollektive gode er så stort, at det er nok til at motivere de enkelte aktører til handle moralsk (Kurrild-Klitgaard, 1997: 169-171).

Det er da også per definition sandt, at hvis værdien af det kollektive gode er uendelig stor, så er den forventede nytte af at handle for at realisere det ligeså. Dette kan teoretisk forandre situationens struktur fundamentalt (Olson, [1965] 1971: 161-62). Empiriske studier af eksempelvis deltagelse i politiske oprørsaktiviteter har da også vist, at omfanget af deltagelsen i kollektiv handling i nogen grad afspejler det kollektive godes værdi (Cartwright, DeLorme og Wood, 1985; Muller og Opp, 1986; Opp, 1989; Finkel, Muller og Opp, 1989).

Problemet er blot, for det første, at der næppe er noget kollektivt gode, hvis værdi er uendeligt stort for nogen, i hvert fald ikke for særligt mange. Og hvis det kun har en vis værdi, så kan det kun have en vis vægt i kalkulen, og så findes der også et trade-off; et punkt, hvor alternativ adfærd bliver at foretrække. Dertil kommer, for det andet, at et sådan argument egentlig blot øger kollektiv godeværdien, men da den forventede nytte af at handle moralsk nødvendigvis er lille i store grupper, holder logikken fortsat. Værdien af det kollektive gode kan altså være af en vis betydning, men det er problematisk at antage, at det generelt er nok til at løse kollektiv handlings-dilemmaer, især hvis det er svært at se forbindelsen

mellem den enkeltes handling og det aggregerede udfald.

Kendetegnende for kollektiv rationalitet argumenter er derimod, at det antages, at individuelle aktører kan nå den indsigt, at hvis alle opfører sig umoralsk, er resultatet mindre foretrukket af samtlige deltagere som gruppe. De kan derfor nå den erkendelse, at *alles* overholdelse af en bestemt norm er til gavn for *alle* medlemmer af gruppen. Gør de det, vil den dominerende strategi for den enkelte blive at handle efter reglen.³ Som sådan antages det, at aktøren vil handle altruistisk i den forstand, at han uanset sine egne omkostninger vil handle på en måde, som er den rette for gruppen som helhed.

Fællesnytte-maksimering

En mulig fortolkning af argumentet om kollektiv rationalitet er, at den enkelte person ikke tænker på egne fordele og omkostninger og heller ikke på betydningen af sit personlige bidrag, men derimod på gruppens kollektive omkostninger og fordele; at vedkommende ikke er egennytte-efterstræbende, men hvad man kunne kalde „fællesnytte-efterstræbende“. En sådan person vil, som John F. Kennedy opfordrede amerikanerne til, ikke tænke på hvad gruppen kan gøre for én, men på hvad man kan gøre for gruppen.

Problemet er imidlertid, at det potentielle handlings-dilemma ikke forsvinder af den årsag. Selv hvis verden alene var befolket af altruister, ville der alligevel kunne være kollektiv handlings-dilemmaer. Det kan ses ved at revurdere den enkelte persons overvejelser, og fortsat antage, at den enkelte person kun er én ud af en stor gruppe (jf. Buchanan, 1979: 64-65; Kavka, 1982: 460, 1986: 269-270; Kurrild-Klitgaard, 1997: 167). Hvis de øvrige antagelser er uændrede, vil hans ræsonnement se således ud:

Dictum 2: Enten vil det kollektive gode bliver produceret, eller også vil det ikke, og det vil derfor være til rådighed for os, uanset om jeg bidrager til dets frembringelse. Hvis det kollektive gode bliver produceret, vil mit bidrag være unødvendigt, en omkostning for mig, og dermed en omkostning for os alle; hvis det kollektive gode ikke bliver produceret, vil mit bidrag være unødvendigt, en omkostning for mig, og dermed en omkostning for os alle. Så det rationelle for mig, hvis jeg ønsker at maksimere vores totale fællesnytte, er ikke at bidrage.

Selv hvis den typiske aktør handler ud fra hensyn til fællesnyttens og ikke hans egennytte, vil Fangernes Dilemma-lignende struktur fortsat være til stede. Så hvis alle handler rationelt fællesnytte-efterstræbende, vil resultatet stadig være ingen kollektiv handling. Denne form for kollektiv rationalitet kan, med andre ord, ikke garantere, at individer opfører sig på en måde, som er i gruppens interesse.

Kollektivt perspektiv

En anden form for kollektiv rationalitet afviser, at den enkelte person spørger sig selv, „hvad kan jeg gøre for gruppen?“, men hævder at han ræsonnerer kollektivt, som om han „er“ gruppen. Han spørger sig selv, „hvad kan vi gøre for os?“ og kalkulerer gruppens fordele og omkostninger ved at handle på den ene eller anden måde. Ved at tage et sådant kollektivt perspektiv vurderer man altså i realiteten handlinger ud fra, hvilke konsekvenser, der ville komme, hvis alle i gruppen handlede enten på den ene eller den anden måde (jf. Kavka, 1982: 459-460; 1986: 268-270; Kurrild-Klitgaard, 1997: 168-169).

Det er åbenlyst, at et menneske *kan* anvende en slags kollektiv rationalitet, og det er trivielt klart, at det ville være at foretrække, at alle handlede moralsk i

forhold til, at ingen gør det, jf. figur 1. Og det synes plausibelt, at hvis alle ræsonnerede på en sådan måde, ville resultatet være, at alle handlede moralsk. Men det er ét at sige, at mennesker *kunne* anvende en sådan måde at ræsonnere på til at løse kollektiv handlings-dilemmaer med. Der er noget ganske andet at hævde, at virkelige mennesker vitterligt *gør* det, endside at de *burde* gøre det.

For det første virker det ikke umiddelbart åbenlyst, at det vitterligt er den måde, virkelige mennesker ræsonnerer på – selv ikke når de rent faktisk handler moralsk. For det andet er det analytisk problematisk, at man i nogle sammenhænge opererer med én type for rationalitet, og i andre med en helt anden. Fundamentet for samfundsvidenskabelige analyser må være en eller anden form for symmetri i modelleringen af aktører, og alternativt ligger bevis- og argumentationsbyrden i hvert fald på dem, der mener, at det er teoretisk rimeligt at anvende helt forskellige rationalitetsformer i forskellige situationer (Brennan og Buchanan, 1985: 48). Men mere grundlæggende og vigtigst er det svært at se, hvorfor den enkelte person *burde* ræsonnere på den pågældende måde.

Alt i alt er det svært at se, at argumenter om kollektiv rationalitet er synderligt brugbart i samfundsvidenskaberne i almindelighed, eller for den sags skyld i studiet af moralsk adfærd.

Den moralske variabel

Vi har set, hvorledes en person kan have gode grunde til at handle i modstrid med et generelt moralsk princip, nemlig når det er i vedkommendes egeninteresse. Og vi har set, at det ikke virker som en loven- de vej med kollektiv rationalitet. Omvendt virker det også plausibelt, at der er situa-

tioner, hvor personer handler ud fra en dyb moralsk overbevisning, desuagtet at det ikke synes i deres egeninteresse. Kan dette indfanges teoretisk, hvis antagelsen om instrumentel rationalitet opretholdes?

Et velkendt eksempel er valgdeltagelsen ved præsidentvalg i USA. Her er det et ofte forekommende fænomen, at landets store geografiske udstrækning gør, at valget er afgjort, inden valglokalerne i de vestligste stater lukker. For eksempel var Ronald Reagan i både 1980 og 1984 af medierne erklæret en sikker vinder, endnu inden vælgerne i den mest folkerige stat, Californien, var færdige med at stemme. Alligevel fortsatte millioner af mennesker ufortrødent med at stemme på deres foretrukne kandidater.

Var alle disse mennesker irrationelle? Og hvordan forklarer vi mere generelt, at der overhovedet nogensinde finder moralsk adfærd sted? I stedet for at foreslå, at mennesker mirakuløst skulle begynde at ræsonnere på en helt anden og ganske uforklarlig måde, er det nærliggende at se nærmere på, om der er en måde, som både kan forklare moralsk adfærd på en plausibel måde og gøre dette uden at være en *deus ex machina*.

En mulighed er at erkende, at der kan indgå mere end én variabel i den nyttefunktion, ud fra hvilken en aktør vælger rationelt, og at der kan indgå andet end rent snævert hedonistiske variabler i den politiske aktørs nyttefunktion. Man kunne for såvidt sågar lave rational choice modeller baseret på nyttefunktioner udelukkende med altruistiske elementer, men som vist ovenfor ville selv sådanne være ude af stand til automatisk at løse kollektiv handlings-dilemmaer, når antagelsen om rationalitet bevares. I nærværende sammenhæng er det snarere relevant at tænke sig, at mennesker kunne knytte visse værdier til bestemte typer af hand-

linger uafhængigt af disses øvrige konsekvenser. Eksempelvis kan visse handlinger tillægges en positiv værdi og andre en negativ ud fra, i hvilket omfang de er i overensstemmelse med et sæt normative principper. Det væsentlige her er, at den pågældende variabel må være et slags axiomatic princip, dvs. en slags procesrelateret variabel, der er knyttet til selve handlingen og uafhængig af dennes videre konsekvenser (Meehl, 1977; Brennan og Lomasky, 1993).

Ved at lade handlinger indgå i nyttefunktionen med en positiv værdi, får adfærd i overensstemmelse med et sådant princip karakter af forbrug.⁴ Dette vil ikke være mere eller mindre tautologisk end rationalitetsantagelsen i almindelighed, omend den ofte misforstås som værende det.⁵ Det er i virkeligheden blot det samme, som når økonomer forsøger at beskrive forbrugeres adfærd i forhold til alternative goder på markedet. Her antages det, at mere end ét gode indgår med en positiv værdi i forbrugers nyttefunktion, og at man forsøger at maksimere nytte indenfor begrænsninger. Som sådan er det heller ikke i modstrid med den økonomiske tilgang, som rational choice teori anvender, men faktisk baseret direkte på den (Riker og Ordeshook, 1968: 26-28; Goodin og Roberts, 1975: 928; Kalt og Zupan, 1984: 279).

Anvendeligheden af en sådan tilgang er vist i analyser af politiske aktørers kalkuler, for eksempel politiske entreprenører (Frohlich, Oppenheimer og Young, 1971: 43-48; Moe, 1980: kap. 5; Kurrild-Klitgaard, 1997: kap. 7), folkevalgte politikere (Arnold, 1990) og vælgere (Brennan og Lomasky, 1993). Inden for studiet af politisk deltagelse er tilgangen blevet operationaliseret ved at inkludere en eller anden form for ideologisk variabel i nyttekalkulen. Det gælder eksempelvis

vælgeradfærd, som Riker og Ordeshook (1968) i en nu klassisk studie har undersøgt med baggrund i en antagelse om, at vælgere stemmer dels efter deres forventede fordele ved specifikke politikker men også dels efter en variabel, der kan siges at omfatte en positiv værdi til selve valg-handlingen, borgerpligt, partiloyalitet, underholdningsværdien ved at stemme, o.l. Arnold (1990) har i et omfattende studie af amerikanske kongresmedlemmer arbejdet ud fra, at disse efterstræber genvalg som deres primære mål, men at der i deres nyttefunktioner også indgår forestillinger om, hvad et godt samfund er. Hvis deres genvalgsmuligheder ikke er truede, anvender politikere denne bevægelsesfrihed til også at søge at realisere politikker, som ikke nødvendigvis gavner deres genvalg. I et lignende studie har Kalt og Zupan (1984) analyseret kongresmedlemmers stemmeadfærd ud fra en antagelse om, at de efterstræber dels genvalg og dels ideologi, forstået som at stemme konsistent i forhold til deres syn på øvrige, brede samfundsspørgsmål.

I alle disse tilfælde er konklusionen, at en sådan tilgang giver et mere realistisk billede af den politiske adfærd *uden* at udvande den videnskabelige forklaringsgrad, som tværtimod i flere tilfælde decideret synes styrket. Af særlig interesse for studiet af moralsk adfærd er det, at så længe omkostningerne ved at stemme er små, skal der kun tillægges en sådan variabel en beskedent rolle for at resultatet bliver positivt. Politiske aktører kan således både have snævert egoistiske og mere „etiske“ præferencer.

Sammenfatning

Der er potentielt et fundamentalt skisma mellem det at handle rationelt som individ og samtidig handle på en måde, som

er moralsk i bred forstand. Årsagen her-til er, at størstedelen af de handlinger, som traditionelt opfattes som moralske, har væsentlige kollektiv gode-karakteristika, og dermed opmuntrer til „free-rider“ adfærd. Dermed står mange, også politiske aktører, over for et Moralsk Dilemma.

Der er særlig grund til at vente, at opportunistisk adfærd vil være mest fremtrædende der, hvor omkostningerne ved at opføre sig umoralsk er mindst, og hvor de direkte konsekvenser for andre mennesker er relativt små. Moralsk overbevisning alene vil meget sjældent være nok til at sikre, at personer opfører sig moralsk, og der er ikke meget andet at hente i teorier om kollektiv rationalitet end ideologisk ønsketænkning. Men det er ikke ensbetydende med, at der slet ikke er plads til moral. Der, hvor den enkelte aktør kan handle moralsk uden synderlige omkostninger for ham selv, og de situationer hvor hans handlinger har umiddelbare konsekvenser for andre konkrete mennesker, vil han typisk også gøre det.

Det betyder, at der er både meget og lidt plads til moralsk adfærd i politik. Der er god plads til moral i eksempelvis relationerne internt mellem politikere, mellem bureaukrater, mellem ledere af organisationer o.l. Det giver nogle paradoksale perspektiver. For det første er der grund til at forvente, at der er relativt mindre plads til moral i forholdet borger og borgere imellem. Paradoksalt er det også, at moralsk adfærd kan tænkes at dominere mest de steder, hvor den er mindst vigtig for aktørernes personlige interesser. Endelig er det for dem, der opfatter velfærdsstaten som et moralsk fremskridt i forhold til en mere markedsøkonomisk styring af samfundet, paradoksalt nok sandsynligt, at moralsk adfærd vil være mere fremtrædende i medmenneskelige relationer, hvor den store

og anonyme velfærdsstat er *mindst* udviklet. Der er i hvert fald god grund til at være skeptisk overfor, at en kollektivisering af samfundet skulle få borgerne til at opføre sig mere moralsk. Hvis velfærdsstatens borgere opfører sig på en måde, som virker umoralsk, så er der nok gode institutionelle grunde til at gøre det.

Noter

1. Denne form for fremstilling af problemstillingen er ganske udbredt, jf. Brennan og Lomasky (1993: 27-28) og Petersen (1996: 80-83). For en mere detaljeret gennemgang af et sådant ræsonnement, se Kurrild-Klitgaard (1997: kapitel 3-5 og 8).
2. Jeg har andetsteds kaldt dette for en „kollektiv gode rationalitet“ („collective good rationality“), jf. Kurrild-Klitgaard (1997: 165-170). For sådanne forsøg indenfor studiet af kollektive oprørs-aktiviteter, se også, for eksempel Roemer (1978), Kavka (1982; 1986), Muller og Opp (1986), Opp (1989), Finkel, Muller og Opp (1989) og Motyl (1990).
3. Jf. den tyske rational choice sociolog Karl-Dieter Opps arbejder, for eksempel Finkel, Muller og Opp (1989: 886). Opp har anvendt flere forskellige – og delvist modstridende – formuleringer af „kollektive“ løsninger på kollektiv handlings-dilemmaer, for eksempel Opp (1989: 47-49) og Muller og Opp (1986: 473).
4. For sådanne argumenter, se Meehl (1977), Auster og Silver (1981), Brennan og Buchanan (1984), Kalt og Zupan (1984), Muller og Opp (1986), Opp (1989) og Brennan og Lomasky (1993). Muligheden accepteres endog af så hard-core „økonomiske imperialister“ som Anthony Downs (1957), James Buchanan (Brennan og Buchanan 1984), George Stigler (1972) og Gordon Tullock (1974), hvoraf de to sidstnævnte dog begge af metodologiske årsager generelt har foretrukket at operere med snævrere nyttefunktioner. Robert Nozick (1993) har formuleret en meget nærliggende tilgang, og jeg har selv diskuteret sådanne argumenter flere steder i (1997), blandt andet pp. 10-15, pp. 102-104 og pp. 136-49.

5. En hyppig indvending imod sådanne forslag er, at det nødvendigvis vil udvande rational choice tilgangen eller endog være i direkte strid med denne. Sådanne indvendinger er baseret i en misforståelse af tilgangen og en sammenblanding af tilgangens antagelser om (1) rationalitet, (2) præferencer, (3) nyttemaksimering, (4) egoisme, og (5) *homo oeconomicus*. Jf. for eksempel Brennan og Lomasky (1993: Ch. 1), samt Kurrild-Klitgaard (1997: kapitel 1) og de deri anførte værker.

Litteratur

- Andersen, Jørgen Goul (1998a). *Borgerne og lovene*, Århus: Aarhus Universitetsforlag og Rockwool Fondens Forskningsenhed.
- Andersen, Jørgen Goul (1998b). *Lovene og mig: Danskerne forhold til landets love*, København: Spektrum.
- Arnold, R. Douglas (1990). *The Logic of Congressional Action*, New Haven: Yale University Press.
- Auster, Richard D. og Morris Silver (1981). *The State as a Firm: Economic Forces in Political Development*, Boston: Martinus Nijhoff.
- Axelrod, Robert (1981). „The Emergence of Cooperation Among Egoists“, *American Political Science Review*, vol. 75, pp. 306-318.
- Axelrod, Robert (1984). *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books.
- Benson, Bruce L. (1990). *The Enterprise of Law: Justice without the State*, San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy.
- Brennan, Geoffrey og Loren Lomasky (1993). *Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preference*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, Geoffrey og James M. Buchanan (1984). „Voter Choice: Evaluating Political Alternatives“, *American Behavioral Scientist*, vol. 28, pp. 185-201.
- Brennan, Geoffrey og James M. Buchanan (1985). *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, Allen (1979). „Revolutionary Motivation and Rationality“, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 9, pp. 59-82.
- Buchanan, James M. og Gordon Tullock (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965.
- Cartwright, Phillip A., Charles D. DeLorme Jr. og Norman J. Wood (1985). „The By-product Theory of Revolution: Some empirical evidence“, *Public Choice*, vol. 46, pp. 265-274.
- Christensen, Jørgen Grønnegaard (1991). *Den usynlige stat*, København: Gyldendal.
- Coase, Ronald H. (1960). „The Problem of Social Cost“, *Journal of Law and Economics*, vol. 3, pp. 1-44.
- Coase, Ronald H. (1974). „The Lighthouse in Economics“, *Journal of Law and Economics*, vol. 17, pp. 357-376.
- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Belknap Press.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Collins.
- Ellickson, Robert C. (1991). *Order without Law: How Neighbors Settle Disputes*, Cambridge: Harvard University Press.
- Finkel, Steven E., Edward N. Muller og Karl-Dieter Opp (1989). „Personal Influence, Collective Rationality and Mass Political Action“, *American Political Science Review*, vol. 83, no. 3, pp. 885-903.
- Frohlich, Norman, Joe A. Oppenheimer, og Oran R. Young (1971). *Political Leadership and Collective Goods*, Princeton: Princeton University Press.
- Goodin, Robert E. og Kevin W.S. Roberts (1975). „The Ethical Voter“, *American Political Science Review*, vol. 69, no. 3, pp. 926-928.
- Hardin, Russel (1982). *Collective Action*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Heckathorn, Douglas D. (1988). „Collective Sanctions and the Creation of Prisoner's Dilemma Norms“, *American Journal of Sociology*, vol. 94, no. 3, pp. 535-562.
- Hobbes, Thomas (1651). *Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Jensen, Stig Fog (1995). *Indsamlingsstrategi i Folkekirkens Nødhjælp*, København: Folkekirkens Nødhjælp.
- Kalt, Joseph P. og Mark A. Zupan (1984). „Capture and Ideology in the Economic Theory of Politics“, *American Economic Review*, vol. 74, no. 3, pp. 279-300.
- Kavka, Gregory S. (1982). „Two Solutions to the Paradox of Revolution“, *Midwest Studies in*

5. En hyppig indvending imod sådanne forslag er, at det nødvendigvis vil udvande rational choice tilgangen eller endog være i direkte strid med denne. Sådanne indvendinger er baseret i en misforståelse af tilgangen og en sammenblanding af tilgangens antagelser om (1) rationalitet, (2) præferencer, (3) nyttemaksimering, (4) egoisme, og (5) *homo oeconomicus*. Jf. for eksempel Brennan og Lomasky (1993: Ch. 1), samt Kurrild-Klitgaard (1997: kapitel 1) og de deri anførte værker.

Litteratur

- Andersen, Jørgen Goul (1998a). *Borgerne og lovene*, Århus: Aarhus Universitetsforlag og Rockwool Fondens Forskningsenhed.
- Andersen, Jørgen Goul (1998b). *Lovene og mig: Danskerne forhold til landets love*, København: Spektrum.
- Arnold, R. Douglas (1990). *The Logic of Congressional Action*, New Haven: Yale University Press.
- Auster, Richard D. og Morris Silver (1981). *The State as a Firm: Economic Forces in Political Development*, Boston: Martinus Nijhoff.
- Axelrod, Robert (1981). „The Emergence of Cooperation Among Egoists“, *American Political Science Review*, vol. 75, pp. 306-318.
- Axelrod, Robert (1984). *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books.
- Benson, Bruce L. (1990). *The Enterprise of Law: Justice without the State*, San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy.
- Brennan, Geoffrey og Loren Lomasky (1993). *Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preference*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, Geoffrey og James M. Buchanan (1984). „Voter Choice: Evaluating Political Alternatives“, *American Behavioral Scientist*, vol. 28, pp. 185-201.
- Brennan, Geoffrey og James M. Buchanan (1985). *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, Allen (1979). „Revolutionary Motivation and Rationality“, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 9, pp. 59-82.
- Buchanan, James M. og Gordon Tullock (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965.
- Cartwright, Phillip A., Charles D. DeLorme Jr. og Norman J. Wood (1985). „The By-product Theory of Revolution: Some empirical evidence“, *Public Choice*, vol. 46, pp. 265-274.
- Christensen, Jørgen Grønnegaard (1991). *Den usynlige stat*, København: Gyldendal.
- Coase, Ronald H. (1960). „The Problem of Social Cost“, *Journal of Law and Economics*, vol. 3, pp. 1-44.
- Coase, Ronald H. (1974). „The Lighthouse in Economics“, *Journal of Law and Economics*, vol. 17, pp. 357-376.
- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Belknap Press.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Collins.
- Ellickson, Robert C. (1991). *Order without Law: How Neighbors Settle Disputes*, Cambridge: Harvard University Press.
- Finkel, Steven E., Edward N. Muller og Karl-Dieter Opp (1989). „Personal Influence, Collective Rationality and Mass Political Action“, *American Political Science Review*, vol. 83, no. 3, pp. 885-903.
- Frohlich, Norman, Joe A. Oppenheimer, og Oran R. Young (1971). *Political Leadership and Collective Goods*, Princeton: Princeton University Press.
- Goodin, Robert E. og Kevin W.S. Roberts (1975). „The Ethical Voter“, *American Political Science Review*, vol. 69, no. 3, pp. 926-928.
- Hardin, Russel (1982). *Collective Action*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Heckathorn, Douglas D. (1988). „Collective Sanctions and the Creation of Prisoner's Dilemma Norms“, *American Journal of Sociology*, vol. 94, no. 3, pp. 535-562.
- Hobbes, Thomas (1651). *Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Jensen, Stig Fog (1995). *Indsamlingsstrategi i Folkekirkens Nødhjælp*, København: Folkekirkens Nødhjælp.
- Kalt, Joseph P. og Mark A. Zupan (1984). „Capture and Ideology in the Economic Theory of Politics“, *American Economic Review*, vol. 74, no. 3, pp. 279-300.
- Kavka, Gregory S. (1982). „Two Solutions to the Paradox of Revolution“, *Midwest Studies in*

- Philosophy: Social and Political Philosophy*, vol. 7, pp. 455-472.
- Kavka, Gregory S. (1986). *Hobbesian Moral and Political Theory*, Princeton: Princeton University Press.
- Kristensen, Ole P. (1987). *Væksten i den offentlige sektor: Institutioner og politik*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kurrild-Klitgaard, Peter (1997). *Rational Choice, Collective Action and the Paradox of Rebellion*, København: Institut for Statskundskab og Copenhagen Political Studies Press.
- Kurrild-Klitgaard, Peter (1998). „The Constitutional Dilemma of European Integration“, pp. 270-296 i Anders Wivel (ed.), *Explaining European Integration*, København: Copenhagen Political Studies Press.
- Locke, John (1690). *Two Treatises of Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Lomborg, Bjørn (1996). „Nucleus and Shield: The Evolution of Social Structure in the Iterated Prisoner’s Dilemma“. *American Sociological Review*, vol. 61, pp. 278-307.
- Marwell, Gerald, og Ruth E. Ames (1979). „Experiments on the Provision of Public Goods I“, *American Journal of Sociology*, vol. 84, no. 6, pp. 1335-1360.
- Marwell, Gerald og Ruth E. Ames (1980). „Experiments on the Provision of Public Goods II“, *American Journal of Sociology*, vol. 85, no. 4, pp. 926-937.
- Marwell, Gerald og Ruth E. Ames (1981). „Economists Free Ride, Does Anyone Else? Experiments on the Provision of Public Goods IV“, *Journal of Public Economics*, vol. 15, pp. 295-310.
- Meehl, Paul (1977). „The Selfish Voter Paradox and the Thrown-Away Vote Argument“, *American Political Science Review*, vol. 71, pp. 11-39.
- Milgrom, Paul R., Douglass C. North og Barry R. Weingast (1990). „The Role of Institutions in the Revival of Trade: The Law Merchant, Private Judges, and the Champagne Fairs“, *Economics and Politics*, vol. 2, no. 1, pp. 1-23.
- Moe, Terry M. (1980). *The Organization of Interests*, Chicago: University of Chicago Press.
- Motyl, Alexander J. (1990). *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*, New York: Columbia University Press.
- Muller, Edward N. og Karl-Dieter Opp (1986). „Rational Choice and Rebellious Collective Action“, *American Political Science Review*, vol. 80, no. 2, pp. 471-488.
- Nozick, Robert (1993). *The Nature of Rationality*, Princeton: Princeton University Press.
- Olson, Mancur (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Opp, Karl-Dieter (1989). *The Rationality of Political Protest: A Comparative Analysis of Rational Choice Theory*, Boulder: Westview Press.
- Petersen, Jørn Henrik (1988). „Den offentlige sektors vækst: Baggrunden for Leviathanlitteraturen“, pp. 137-159 i Klaus Nielsen (red.), *Nyere Udviklingslinier i Økonomisk Teori*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Petersen, Jørn Henrik (1996). *Vandringer i Velfærdsstaten: 11 Bidrag om Velfærdsstatens Legitimitet*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Riker, William H. og Peter C. Ordeshook (1968). „A Theory of the Calculus of Voting“, *American Political Science Review*, vol. 62, pp. 25-42.
- Roemer, John E. (1978). „Neoclassicism, Marxism and Collective Action“. *Journal of Economic Issues*, vol. 12, no. 1, pp. 147-161.
- Smith, Adam (1759). *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis: Liberty Fund, 1982.
- Stigler, George J. (1972). „Economic Competition and Political Competition“, *Public Choice*, vol. 13, pp. 91-106.
- Taylor, Michael (1987). *The Possibility of Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tollison, Robert D. (1982). „Rent Seeking: A Survey“, *Kyklos*, vol. 35, no 4, pp. 575-602.
- Tullock, Gordon (1974). *The Social Dilemma: The Economics of War and Revolution*, Blacksburg: Center for Study of Public Choice.